

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Анотація. У статті на підставі теоретико-емпіричних досліджень проаналізовано проблему екологічної компетентності майбутнього вчителя. Визначено екологічну компетентність майбутніх учителів біології як важливу особистісну якість, складову їхньої професійної компетентності, що визначає сукупність екологічних знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, моральних оцінок студентів відносно навколишнього середовища, природи загалом, які інтегруються в особистісну систему екологічних цінностей майбутнього вчителя біології.

Ключові слова: майбутній вчитель біології, екологічна освіта, компетентність, екологічна компетентність.

Annotation. The article is based on theoretical and empirical research that analyzes a problem of ecological competence of future teachers. Established the ecological competence of future teachers of biology as an important personal quality component of their professional competence that is defined as a summary of environmental knowledge, perceptions, attitudes, beliefs, ideals, moral evaluations of students regarding the environment, nature in general, which are integrated into the personal system of environmental values of the future biology teacher.

Key words: future biology teacher, ecological education, competence, ecological competence.

Постановка проблеми. Система екологічної освіти в Україні продовжує бути фрагментарною, несистематизованою, слабкою в концептуальному відношенні, багато в чому декларативною, а отже, й неефективною. Вона фактично тримається на ентузіастах, котрі нерідко працюють без належного ресурсного (інформаційного, інструментального,

методичного і методологічного і т. ін.) забезпечення. Як наслідок, – невідповідність між розумінням того, що екологічна освіта та екологічні знання є базовими компонентами формування екологічної культури майбутніх вчителів, станом їх екологічної компетентності [5, с. 16], а також їхньої готовності до розвитку екологічної компетентності учнів основної

школи.

У контексті коеволюційного розвитку взаємовідносин суспільства й природи важливо виховати, насамперед, у підростаючого покоління, відповідальне ставлення до навколишнього середовища у всіх видах навчальної, ігрової та суспільно-корисної діяльності на основі знання законів природи та усвідомлення її універсальної цінності. Важлива роль у цьому належить учителеві, який має цілеспрямовано виховувати екологічно орієнтованих і культурних людей. Відповідно й сам учитель повинен мати сформовані уявлення, погляди та переконання щодо гармонійної єдності людини й природи.

Аналіз існуючих літературних джерел та системи практичної діяльності вчителя біології засвідчує його недостатню підготовку до екологічної освіти та виховання підростаючого покоління. Суттєвою проблемою реалізації завдань Концепції неперервної екологічної освіти в Україні (2001) є орієнтація вчителів на формування і розвиток системи екологічних знань школярів без підкріплення практичним досвідом екологічної діяльності та навичками природоохоронної роботи. Також, на нашу думку, недостатньою є підготовка майбутніх учителів біології до розвитку екологічної компетентності учнів основної школи.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження, спрямовані на розробку теоретичних аспектів екологічної компетентності особистості, закономірностей і принципів її формування, визначено у працях О. Колонькової, Л. Липової, В. Маршицької, Р. Мельниченко, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, В. Танської, С. Шмалей та ін.

Більшість досліджень у царині екологічної освіти присвячено проблемі формування екологічної культури різних вікових груп (Н. Єфіменко, І. Костицька, Н. Левчук, Л. Лук'янова, В. Маршицька, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, А. Степанюк, С. Совгіра, Г. Тарасенко та ін.).

Ключовою фігурою у формуванні екологічної компетентності школярів є учитель, зокрема, учитель біології. Тому фахова підготовка студентів – майбутніх учителів, їх екологічна освіта, культура, готовність до природоохоронної та еколого-натуралістичної роботи з дітьми, громадянська позиція і, зрештою, екологічна компетентність є важливою складовою їхньої професійної підготовки. Проблемою підготовки вчителів біології у різних аспектах займалися науковці: О. Бондаренко (формування готовності студентів природничо-географічних факультетів до краєзнавчої роботи з учнями); С. Іванова (розвиток професійної компетентності вчителів біології у закладах післядипломної освіти); О. Іванців (підготовка студентів біологічних факультетів університетів до педагогічної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін); В. Іщенко (підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін до

самоосвітньої діяльності); С. Калаур (підготовка майбутніх учителів до оцінювання навчальних досягнень школярів з предметів природничого циклу); Т. Кухарчук (адаптація молодих вчителів природничих дисциплін до роботи в школі); К. Ліневич (підготовка майбутніх учителів біології до роботи з обдарованими учнями); Я. Логвінова (формування екологічної компетентності майбутнього викладача біології в процесі вивчення природничих дисциплін); Н. Назаренко (використання педагогічних технологій у навчанні природничих дисциплін студентів біологічних спеціальностей); В. Оніпко (підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін до професійної діяльності у профільній школі); М. Rogozina (педагогічні основи самоосвітньої діяльності майбутніх учителів природничих дисциплін); Т. Скороход (формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до виховання в учнів здорового способу життя); С. Совгіра (підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників); С. Стрижак (професійна підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін); В. Танська (підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників); О. Тімець (підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями); О. Чернікова (підготовка майбутніх учителів біології до формування екологічної культури старшокласників); Е. Флешар (підготовка студентів – майбутніх вчителів біології до реалізації екологічної освіти); Ю. Шапран (формування професійної компетентності майбутніх учителів біології) та ін.

Значна частина наукових праць присвячується окремим питанням формування екологічної компетентності. Проте цілісне дослідження проблеми підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема, майбутніх учителів біології, до формування екологічної компетентності учнів основної школи до цього часу залишається поза увагою вчених-педагогів як у теоретичному, так і в методичному аспектах.

Мета статті – вивчення сутності екологічної компетентності майбутніх вчителів біології та визначення особливостей її формування в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Нині поняття «компетентність», «екологічна компетентність», «професійна компетентність» у науковій та психолого-педагогічній літературі трактуються по-різному. Стосовно співвідношення понять компетенції й компетентності, погоджуємося з О. Хуторським, який стверджує, що компетенція – включає сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються відповідно до певного кола предметів і процесів, і необхідні для якісної продуктивної діяльності щодо них; компетентність –

володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї і до предмету діяльності [10, с. 66].

Сучасна екологічна освіта зазнає кардинальних змін, спрямованих на формування якостей особистості, які ґрунтуються на уміннях свідомо застосовувати набуті теоретичні знання на практиці. Узагальнену сукупність таких якостей визначають поняттям «компетентність». Важливо також наголосити на необхідності формування екологічно компетентної особистості, яка володіє системою екологічних знань, отриманих у процесі навчання, у єдності з уміннями та навичками адекватно діяти у відповідних життєвих ситуаціях, передбачати та прогнозувати наслідки своєї діяльності у навколишньому середовищі.

Отже, компетентність розглядаємо як особистісну характеристику, що поєднує в собі знання, вміння, навички та ставлення, які дають змогу особистості виконувати ті чи інші функції, спрямовані на досягнення мети у конкретній діяльності.

Варто зауважити, що поряд з поняттям «екологічна компетентність» науковцями використовуються подібні чи близькі за змістом поняття, наприклад: екологічна вихованість, екологічна культура, екологічна свідомість, екологічний світогляд та ін.

Так, наприклад, екологічна вихованість є комплексною властивістю особистості, яка характеризується наявністю та рівнем сформованості в неї екологічного світогляду, позитивної мотивації до непрагматичної взаємодії зі світом Природи, а також умінням оцінювати та аналізувати наслідки тих чи інших дій людини в Природі [3, с. 7].

Екологічна культура розуміється Г. Глуховою як складна категорія, що інтегрує комплекс якостей особистості, котрі знаходяться у відповідному співвідношенні й трансформуються через аксіологічні переконання в активну майбутню природовідтворювальну діяльність [1, с. 16].

Екологічний світогляд розглядається в дослідженні Н. Немченко як сукупність знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, моральних оцінок відносно навколишнього середовища, природи загалом, які інтегруються в особистісну систему екологічних цінностей, що визначають напрям життя і діяльності особистості [6, с. 16].

Екологічна компетентність є складовою професійної компетентності, рівень якої виявляється у способі буття людини, створюваного на засадах особистісного ставлення до навколишнього світу через професійну і побутову діяльність, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід, цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їхні наслідки для довкілля [11, с. 34].

Екологічну компетентність Л. Руденко пов'язує не лише з підготовленістю і здатністю людини до

практичного вирішення екологічних завдань, але й наявністю у неї ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно діяти у проблемних ситуаціях [8, с. 25]. Ознаками екологічної компетентності майбутнього фахівця О. Гуренкова вважає: професійно-особистісні якості (вмотивоване прагнення до самовдосконалення, вміння і здатність визначати вплив і системно бачити наслідки професійної діяльності на навколишнє природне середовище; професійно-діяльнісна поведінка (усвідомлене прийняття рішень в умовах професійної діяльності, що забезпечують безпеку людей і безпечність довкілля); здатність до професійної рефлексії; наявність моральних цінностей і пріоритетів (готовність до емпатії, толерантність, відповідальність) [2, с. 11]. Екологічна компетентність, на думку Н. Олійник, є інтегрованим результатом навчальної діяльності студентів, що формується передусім завдяки опануванню змістом предметів екологічного спрямування і набуттям досвіду використання екологічних знань у процесі вивчення предметів спеціального і професійного циклів [7, с. 15]. Як системне інтегральне утворення особистості, що об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти, які є взаємопов'язаними й зумовлюють розвиток еколого-позитивної діяльності, розуміє екологічну компетентність С. Шмалей. Науковцем доведено, що екологічна компетентність забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування [12, с. 36].

Аналіз практики сучасної екологічної освіти студентів у ВНЗ дозволив виявити певну суперечність, сутність якої полягає у тому, що формування екологічної компетентності має загальнопедагогічний, соціокультурний статус і вимагає комплексного підходу у навчальному закладі, тоді як фактично реалізація зазначених завдань зведена до предметоцентричного формату у межах курсу екології, обмежується теоретичною підготовкою, відірваною від практично-професійної, конкретної екологічної діяльності у професійній сфері і побуті [2, с. 10]. Як свідчить аналіз практики, підготовці майбутніх учителів біології до розвитку екологічної компетентності учнів основної школи у ВНЗ приділяється недостатньо уваги.

У «Програмі дій» з реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України наголошено на створенні системи визначення рівня компетентності випускників вищих навчальних закладів та розробці методів об'єктивної оцінки рівня компетентності фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні. Особливу роль у виконанні цього завдання відіграють університети, оскільки у них створюються необхідні умови для вільного розвитку, формування стійкої

екологічної позиції та професійної компетентності студента [9, с. 1], в тому числі, як ми вважаємо, екологічної компетентності.

Формування екологічної компетентності студентів ВНЗ є неперервним процесом їх постійного включення у екологічну діяльність шляхом отримання досвіду участі у практичних справах збереження та покращення стану навколишнього середовища, розвитку екологічно значимих особистісних якостей, таких як гуманність, емпатійність, бережливість на основі використання технології активного навчання [13, с. 161].

Ключовою фігурою у формуванні екологічної компетенції майбутніх поколінь був, є, і залишається учитель. Тому фахова підготовка студентів – майбутніх учителів, їх екологічна освіта, культура, готовність до природоохоронної та еколого-натуралістичної роботи з дітьми, громадянська позиція і, зрештою, екологічна компетентність є важливою складовою професійної підготовки вчителів [4].

Підготовка майбутніх учителів біології до реалізації завдань екологічної освіти і виховання повинна здійснюватися з урахуванням принципів дієвого та особистісно-орієнтованого засвоєння знань, адже важливо не лише володіти певною

сумою екологічних знань, умінь і навичок, а й уміти передати їх учням. Таким чином, тільки через глибоке осмислення й усвідомлення на особистому досвіді змісту екологічної освіти та її методики майбутні вчителі біології можуть бути морально і психологічно готові до її здійснення.

Формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології здійснюється за рахунок екологізації змісту навчальних предметів та організації позааудиторної роботи екологічного спрямування, використання сучасних активних та інтерактивних технологій навчання та інноваційних форм і методів організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у ВНЗ.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження можна зробити висновок про те, що екологічна компетентність майбутніх учителів біології є важливою особистісною якістю, складовою їхньої професійної компетентності, включаючи сукупність екологічних знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, моральних оцінок студентів відносно навколишнього середовища, природи загалом, які інтегруються в особистісну систему екологічних цінностей, що визначають напрям життя і діяльності особистості майбутнього вчителя біології.

Література:

1. Глухова Г. Г. Аксиологічні засади формування екологічної культури студентів вищих технічних навчальних закладів. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Г. Г. Глухова – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2008. – 23 с.
2. Гуренкова О.В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ольга Володимирівна Гуренкова; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2009. – 20 с.
3. Колесник М.О. Екологічне виховання учнів на засадах глибинної екології в процесі вивчення біології. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Колесник Марина Олександрівна. – Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, – Тернопіль, 2003. – 20с.
4. Мельниченко Р.К. Екологічна компетентність вчителя як передумова здійснення неперервної екологічної освіти і виховання [Текст] / Р. К. Мельниченко, В. В. Танська // Наукові записки КДПУ. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти / ред. кол.: С. П. Величко [та ін.]. Кіровоград : КДПУ, 2013. Вип. 4, ч. 2. – С. 271-275.
5. Науменко Г. Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх вчителів: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.10 / Г. Г. Науменко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2009. – 20 с.
6. Немченко Н.В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Наталя Володимирівна Немченко. – К., 2007. – 20 с.
7. Олійник Н.Ю. Формування екологічної компетентності студентів гідрометеорологічного технікуму у процесі навчання інформаційних технологій [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.02 / Олійник Наталія Юріївна; Українська інженерно-педагогічна академія. – Х., 2005. – 19 с.
8. Руденко Л. Д. Взаємодія школи і сім'ї як умова формування екологічної компетентності підлітків / Л. Д. Руденко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. праць]. – Київ, 2005. – Вип. 8. – Кн. 2. – С. 25-27.
9. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Титаренко Лариса Миколаївна. – К., 2007. – 210 с.
10. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций / А.В. Хуторской // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения. Сборник научных трудов / Под ред. А. В. Хуторского. – М. : ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С. 65-79.
11. Шапран Ю. П. Екологічна компетентність майбутніх учителів біології: її сутність та діагностика / Ю. П. Шапран // Zbiór raportów naukowych. „Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań». (28.12.2012 - 30.12.2012) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2012. – 100 str.
12. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / С. В. Шмалей; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2005. – 44 с.
13. Юмашева Л. В. Экологическая компетенция и экологическая компетентность как интегрированный результат экологического образования / Л. В. Юмашева, И. Л. Перфилова, Т. В. Соколова // Интернет-журнал ICSEE. 2012. – № 7 (июль). – С. 157-161.